

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BŐLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Szűcs Kata Ágnes

Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliei Szent Erzsébet hagiográfiája

A kora újkori szentkultusz kutatásához

PhD értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Monok István

Szeged, 2019

I. A dolgozat témája

Dolgozatom Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet középkori eredetű hagiográfiai toposzainak kora újkori reflexióját vizsgálja latin, magyar és portugál nyelvű primér szövegek szoros olvasásán keresztül. A vizsgált szövegkorpust főként a gyűjteményes szentek élete kiadások képezik, melyekben egyaránt szerepel a két szent legendája, ezáltal a befoglaló mű kontextusában is értelmezhetővé és követhetővé válik a motívumok ismétlődése, hiánya és esetleges kontaminációja.

A dolgozat jellemzően forrásközpontú, a korabeli szövegek szoros vizsgálatára törekszik. Ennek gyakorlati célja egyrészt, hogy a két szenttel kapcsolatban eddig ismeretlen forrásokat emeljen be a szakirodalmi diskurzusba, másrészt pedig, hogy az esetlegesen már ismert szövegeket új nézőpont szerint elemezze.

II. A dolgozat két központi alakja

A középkor egyik legismertebb magyar származású női szentje Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231), II. András (1176–1235) és első felesége, Andechs-Merani Gertrúd (1185–1213) lánya volt. Születési helye legnagyobb valószínűséggel Sárospatakra tehető. Négy éves korától fogva a türingiai örgróf udvarában nevelkedett, majd IV. Lajos felesége lett, három gyermekük született, Zsófia, Henrik és Gertrúd. Vallásos és karitatív életet élt, 1235-ben elsőként kanonizálták az új típusú női szentség képviselőjeként, mely az apostoli élet köré

szerveződött, s a javaikról lemondó királynőket és nemes asszonyokat jelölte ki az uralkodói család dicsőségének továbbvitelére.

Árpád-házi Szent Erzsébet élete, középkori legendája és ikonográfiája alaposan kutatott téma, kora újkori kultuszának alakulására eddig mégis kevesebb hangsúlyt fektettek. A dolgozat egyik célja, hogy a 15–16. században ismert és hivatkozott latin nyelvű Erzsébet-legendákról áttekintést adjon.

A magyar szent mellett nagy hangsúlyt kap a dolgozatban Portugáliai Szent Erzsébet életének és legendáriumának bemutatása is. Annak ellenére, hogy a spanyol, a portugál-magyar kapcsolatok egyik fontos szereplője, meglepően kevés magyar nyelvű szakirodalom érhető el vele kapcsolatban.

Izabel, Rainha Santa, azaz Szent Királyné, a Magyarországon Portugáliai Szent Erzsébet néven ismert királyné 1270 körül született az Aragón királyi udvarban. Nevét atyai nagyanyja testvéréről, az 1235-ben szentté avatott Árpád-házi Szent Erzsébetről kapta.¹ Nagyszülei udvarában, I. Jakab és Árpád-házi Jolánta mellett nevelkedett 1276-ig. Nagyapja halála után került vissza a szüleihez,

¹ E dinasztikus kapcsolat hangsúlyozása gyakran tárgya a későbbi életrajzoknak és legendáknak is, a középkorban elterjedő uralkodói szentség eszméjének köszönhetően. A szentek életük során kiteljesedett erényeikkel követhető mintát adnak, és emellett lehetőséget nyújtanak az uralkodók számára, hogy a családi szentségből fakadó előnyöket a politikai szintéren is érvényesíteni tudják. Vö.: KLANICZAY Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek.* (Budapest: Balassi, 2000), 171.

majd 1282-ben jegyezte el a Burgundi-ház leszármazottja, I. Dénes portugál király (ur.:1261–1325).

A két szent kultuszának középkori alakulását az eddigi szakirodalom összefoglalása alapján közlöm. Emellett pedig saját kutatásra támaszkodva számot adok új eredményekről. Ezek a kora újkori változásokat és kölcsönhatásokat tartalmazó fejezetek képezik a disszertáció hangsúlyosabb részét. Annál is inkább, mert a portugál szent kultusza épp a 16. századtól kezdődően kap számottevőbb európai ismertséget.

A kölcsönhatások és legendákban jelentkező átfedések alapját egyrészt a közismert rokon kapcsolatuk, az Árpád-házból való származásuk adja. Ezt a ferences rend eszmeiségével való azonosulásuk, illetve a renddel való kapcsolatuk és a névazonosság is felerősítette. Azt már az eddigi kutatások is igazolták, hogy a középkorban Árpád-házi Szent Erzsébet legendája hatott a portugál szent legendájának alakulására. A dolgozat azonban azt a hatást vizsgálja, amelyet a 17. század elején szentté avatott portugál szent gyakorolt a középkor óta eleven Árpád-házi Szent Erzsébet-kultuszra.

III. A vizsgált források

A dolgozat *Források* című fejezetében három csoportra osztva vizsgálom a szövegeket. Az első nagyobb egységet a latin nyelvű, kora újkori Árpád-házi Szent Erzsébet-életrajzok képezik. Petrus Natalis *Catalogus Sanctorum*ában, Antoninus Florentinus *Chronicon*jában

található legendát és Jacobus Montanus *Erzsébet-vitáját* vizsgáltam meg. Szerepeltetésüket és jelentőségüket egyrészt a későbbi korok szerzői hivatkozásai adják, másrészt pedig, ezzel szoros összefüggésben, az a közvetítő szerep, mellyel a középkor Erzsébet-legendáját a későbbi korok számára is elérhetővé tették.

A szerzők és vizsgált munkáik nem mind és nem teljesen ismeretlenek a szakirodalom számára, de a bennük található Erzsébet-életrajzok hasonló vizsgálata ezidáig még nem történt meg. A magyar szent kora újkori kultuszának alakulását kétféleképpen vizsgáltam. A szövegekben egyrészt a legendák egyes motívumainak szó szerinti átvételét kerestem, másrészt pedig a hivatkozások feltárásával és rendszerezésével tettem bizonyos mértékben követhetővé a szent tiszteletében bekövetkező változásokat. Ezeket a hivatkozásokat a magyarországi szakirodalom sem vizsgálta még. Ezen kívül ezek a latin Erzsébet-életrajzok az Ibériai-félszigeten keletkezett szentek élete-kiadásokban is hivatkozásként jelentek meg, amely lehetővé tette használatuk feltérképezését.

A latin források mellett olyan kora újkori nyomtatványos szentek élete kiadásokat választottam elemzésre, melyek mindkét szent életrajzát egyaránt tartalmazzák. Ez lényeges szempont volt, hiszen csak így válhatott értelmezhetővé a befoglaló mű kontextusában a legendák motívumainak viszonyrendszere, illetve az a szerzői magatartás, amely a két szent életrajzának összekötésére vagy épp eltávolítására törekedett, esetleg semleges maradt ezzel kapcsolatban.

Az első forráscsoportba az Ibériai-félszigeten keletkezett nyomtatványok tartoznak. Vizsgálatuk nemcsak a magyar és portugál Erzsébet-legendárium szempontjából hozott értékes és új információkat, hanem a portugál szerzők és műveik bemutatásával is. Az egyik legkorábbi nyomtatvány, amely mindkét szent életrajzát tartalmazza a portugál ferences, Marcos de Lisboa (1511–1591) három részes krónikája, amely *Chronica da Ordem dos Frades Menores* címen jelent meg (1557–1562). Továbbá elemzésre kerülnek Diogo do Rosário *Flos Sanctorum*-ában található életrajzok is, melyek az Ibériai-félsziget *Legenda Aurea*-hagyományát képviselik.

A harmadik és egyben utolsó, legendákat tárgyaló egység Magyarországon keletkezett gyűjteményes szentek élete kiadványokat öleli fel, melyek többnyire a 17. század végén és a 18. század elején jelentek meg, és valamilyen módon a jezsuita rendhez kötődnek. Illyés András (1637–1712), *A keresztyeni életnek példája, vagy tüköre az az: a szentek élete [...] V. A' szent szüzekről, és özvegyekről*, (Nagyszombat, 1682; 1707.) című és Hevenesi Gábor (1656–1715), *Ungaricae sanctitatis indicia/ Régi magyar szentség...* (Nagyszombat, 1692; 1695; 1737.) című munkáinak elemzésével többek között az is világossá vált, hogy szentté avatása után Portugáliai Szent Erzsébetet a magyar szentek közé sorolták a korabeli felfogás szerint, illetve, hogy a magyar szent legendáriumának továbbra is fontos forrását képezte a *Legenda Aurea*.

Amennyiben az egyes kötetekben előfordultak életrajzokat kísérő illusztrációk vagy metszetek, azokat összefüggésbe hoztam a legendák

tartalmával. A már említett életrajzi és a legendákban mutatkozó hasonlóságok következtében ugyanis a két szent ikonográfiájában is átfedések jelentkeztek.

Ezzel összhangban a dolgozat utolsó fejezete Árpád-házi Szent Erzsébet kora újkori ikonográfiájával foglalkozik, melyben többek között egy eddig együtt nem vizsgált képi anyagot gyűjtöttem össze és adok közre. A 15–16. századi flamand óráskönyvek illusztrációi megerősítették azt a feltevésemet, hogy Erzsébet kora újkorban jellegzetes ikonográfiai jellemzője a három vagy hármas korona volt. Ezzel szemben a középkorban népszerű rózsacsoda motívumát a 16. századtól egyre gyakrabban használják a portugál szent ábrázolására. Másrészt pedig a felsorakoztatott képi anyagra reflektáló jelleggel három szerzőtől vizsgáltam olyan Erzsébetre vonatkozó leírásokat, melyek a képek mellé téve érzékletesen közvetítik a magyar szent kora újkori ikonográfiáját.

A szerzők között nagy hangsúllyal szerepel ebben a fejezetben Johannes Molanus *De Picturis et imaginibus sacris* (Leuven, 1570.) című munkája, lévén, ez az egyik első írásos forrás, amely a három korona attribútumát programszerűen az Árpád-házi szentnek tulajdonította. Végül az ikonográfiai jellemzők mentén Justus Lipsius *Diva Virgo Hallensis* című munkájában megjelenő Erzsébet-életrajz elemzését végeztem el.

IV. A vizsgálat módszerei

A legendákat elsősorban összehasonlító jelleggel vizsgálom, figyelve a szentek egyéni jellegzetességei mellett a kettejük között fellelhető hasonlóságok és különbségek kimutatására. A változásokat egyrészt a két szent legendája között, másrészt az egyes legendák középkori változataihoz képest vizsgálom, melyek a motívumkészletben és a forráshivatkozások esetében is kimutathatók.

A szakirodalom által vizsgált kora újkori legendáriumban elhelyezett forráshivatkozások szerzői tudatosságot, és bizonyos források megemlítésével, mások elhagyásával a témához való kritikus hozzáállást mutatnak. Ezt egyrészt a humanista szövegkritika, másrészt a szentek tiszteletét alátámasztó hagyomány hiteles bemutatásnak igénye tette szükségessé. Bár a hagiográfiai anyag módszeres összegyűjtése és kritikai vizsgálata majd csak a 17. század közepétől indul el a jezsuita rend kezdeményezésére, ennek a folyamatnak az előzményeként beszélhetünk az általam vizsgált forrásokról is.

Egy-két kivételt leszámítva mind a 16. századi portugál nyelvű, mind a 17. századi magyarországi Erzsébet-életrajzok meghatározott forrásokra hivatkozva közlik saját kompilációjukat. A dolgozatban Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzával kapcsolatban az életrajzok szoros olvasása és a szövegek elemzése után kimutatható olyan szerzői vagy kompilátori magatartás, amely során a hivatkozások jelölése nem mindig vagy nem teljes mértékben esik egybe tényleges szövegátvétellel.

Az értekezés tárgykörében megjelent publikációk

1. „Szent Erzsébet 16. századi portugál nyelvű életrajza – forrásközlés”. *Verso: Irodalomtörténeti Folyóirat* 3, 1. sz. (2019): 112–127.
2. „Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet ikonográfiája a 16–17. századi portugál legendairódalom tükrében”, In: *tév/hit: Tévedések és tévesztések a régi irodalomban*, szerkesztette ETLINGER Mihály és mtsai, 65–82. Budapest: Reciti, 2018.
3. „Portugáliai Szent Erzsébet kultuszának újabb emlékei”, In *Művelődéstörténeti kalászatok*, szerkesztette CZEGLÉDI László és mtsai, 9–20. Eger: Líceum Kiadó 2017.
4. „Árpád-házi Szent Erzsébet kora újkori ikonográfiája: Johannes Molanus”, In *V. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia Konferenciakötet: 5th Interdisciplinary Doctoral Conference Conference Book*, szerkesztette ÁCS Kamilla és mtsai, 464–477. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, 2016.
5. „Adalékok Árpád-házi és Portugáliai Szent Erzsébet kora újkori ikonográfiájához: Johannes Molanus”, *Magyar Könyvszemle* 132, 4. sz. (2016): 385–403.

Megjelenés alatt álló tanulmányok

1. „Saint Elizabeth of Hungary in Flemish Books of Hours”, In *Devotional Literature in the Late Middle Ages and Early modern*

Period, Cluj Conference May 31st - June 2nd, Refo500 Academic Studies Series (Vandenhoeck & Ruprecht Publishing House) 2019.

2. „Lipsius mint hagiográfus? Árpád-házi Szent Erzsébet életrajza Justus Lipsius életművében”, In *Textológia és interpretáció a régi magyar irodalomban*, szerkeszti KISS Farkas Gábor, PESTI Brigitta, Budapest, ELTE, 2019.